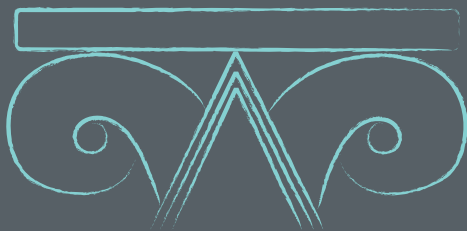

שאלות נפוצות על ירושלים
העתיקה

emek shaveh
عمق شوه

כמה עתיקה היא "העיר העתיקה"?

העיר מוקפת החומה, המוכרת לנו כיום, נוסדה כ"איליה קפיטולינה" על ידי הרומאים במאה השנייה לספירה לאחר שהחריבו את העיר הגדולה שקדמה לה. מאז שנוסדה היא נבנתה וחרבה כמה פעמים, אך שמרה פחות או יותר על צורתה. כך יוצא שהעיר הנראית לעין, שמרבית בנייניה נבנו בתקופת השלטון הטורקי-עות'מאני והשלטון הממלוכי שלפניו (מאות 13-16 לספירה), משלבת בתוכה גם מבנים מהתקופה הצלבנית והאסלאמית, וביסודותיה - מבנים קדומים יותר מן התקופות הביזאנטית ואפילו הרומית.

היכן בעצם ירושלים המקורית?

אם מגדירים את ירושלים המקורית כעיר הקדומה ביותר שנקראה בשם זה, צריך לחפש אותה מחוץ לחומות של העיר העתיקה, על השלוחה הדרומית-מזרחית של הר הבית. שם נמצא התל הקדום של ירושלים ("עיר דוד"), עם שרידים שראשיתם אלפי שנים לפני זמננו. העיר הראשונה שנקראה ירושלים נוסדה בידי הכנענים, בסביבות 1,800 לפנה"ס. אם מגדירים את ירושלים המקורית כעיר המקראית שחרבה בידי הבבלים, היא משתרעת בחלקה על התל הקדום, בחלקה על שלוחת הר הבית, ובחלקה בתחומי הרבעים הדרומיים של העיר העתיקה, ואם מגדירים אותה כעיר שהגיעה לשיאה בימי הורדוס (עד שנת 70 לספירה) - היא משתרעת על כל אזור העיר העתיקה ואף צפונה לה. אולם שרידיה, למעט חומות הר הבית, כמעט שאינם נראים כיום על פני השטח.

כלומר, ירושלים האמיתית היא מתחת לפני השטח?

למי שחי בעולם הממשי, ירושלים האמיתית היא זו שקיימת כיום, על כל חלקיה - ישן וחדש, פלסטיני וישראלי, חרדי וחילוני. אבל ירושלים הממשית מורכבת גם מזיכרונות ומזהויות, וכאן כל אדם רשאי לבחור לעצמו את הזיכרונות ההיסטוריים או האישיים, ואת הזהויות הדתיות, לאומיות, משפחתיות או קהילתיות הנותנות משמעות

לחיו. ירושלים היא במידה ידועה יצירתן של הערגה, האמונה והתשוקה. מי יוכל לומר שדימויים אלה של ירושלים אמיתיים פחות מן השרידים המצויים באדמה?
ארכיאולוגים בוודאי אינם יכולים לכפות זיכרון מסוים על אף אחד, אבל הפעילות שלהם אינה כפופה לירושלים המדומיינת: היא צריכה ויכולה להאיר באור חדש ומפתיע היבטים שונים של החיים הארציים, ותגליות אלו צריכות להשליך גם על הסיפורים שאנחנו מספרים לעצמנו על העיר הזאת.

אבל התקופות העיקריות שחופרים בהן הן בכל זאת "בית ראשון" ו"בית שני"?

ראשית, כדאי לזכור שההגדרה של תקופה על פי מבנה דת מרכזי אינה הגדרה ארכיאולוגית, אלא היסטורית ודתית. השימוש בכינויים הללו מבטא מצב פוליטי-דתי מדומיין, לפיו קיומו של מקדש בירושלים היא העובדה המשמעותית ביותר במרחב כולו.

בתל הקדום של ירושלים יש שרידים רבים של תקופות הברונזה והברזל (ימי כנענים ומלכי יהודה), אך אין בידנו שום עדות ארכיאולוגית לקיומו של מקדש על הר הבית בימי 'בית ראשון', ואף לא לקיומם של כוהנים או של טקסים דתיים כלשהם (כמו, למשל, הקרבת קורבנות), ובשל מיעוט המקומות שעוד אפשר לערוך בהם חפירות, מעטים הסיכויים למצוא שרידים כאלה! אין לנו שום רמז ארכיאולוגי למקומו המדויק של המקדש, ואף לא עדות כלשהי מחוץ למקרא לקיומו.

לגבי 'בית שני', גם כאן כדאי לדייק: מהבית שבנו שבי ציון והחשמונאים - לא נשאר כמעט דבר. השרידים הבולטים היום בשטח הם של חומות מקדש הורדוס, שכנראה עמד על תילו רק כמה עשרות שנים לפני שנהרס. האם יש קשר הגיוני בין תולדות בתי המקדש לשאר מרכיבי התרבות החומרית - בתי המגורים, כלי החרס, התכשיטים, המטבעות ועוד? ובכן, רוב מה שנחפר בירושלים מבטא במידה רבה את אופיין של האימפריות שהשליטו את תרבותן

על פני אזורים נרחבים של העולם הקדום: הפרסית (עד כיבוש הארץ על ידי אלכסנדר מוקדון), ההלניסטית (מכיבוש אלכסנדר ועד הכיבוש הרומי), הרומית (עד להמרת דתה של האימפריה לנצרות), הביזאנטית, וכמובן האימפריות האסלאמיות שירשו אותם.

יש כללים בארכיאולוגיה? יש אמת ארכיאולוגית?

אם נמשיל את ההיסטוריה לכלי חרס שבור, ששרדו ממנו כמה חלקים, הארכיאולוגיה יכולה להציע שיחזור של כלי זה על פי ההיגיון והסבירות. כל חלק נוסף שנמצא משפיע על צורת השחזור - מאפשר צורות מסוימות, ופוסל צורות אחרות. זהו תהליך ללא סוף: תמיד יישארו אפשרויות שונות של תיאור המאורעות. אבל כל חלק שנמצא מפחית את מספר האפשרויות הסבירות, ולעיתים קרובות מוציא מכלל אפשרות את אחד השחזורים שהיו מקובלים לפני שנמצא.

החיפוש אחר הסיפור הסביר ביותר, כמו הניסיון לברר את האמת בבית משפט, נעשה על פי הצלבת עדויות מתחומים שונים. שיחזור המבוסס על הצלבת עדויות רבות יותר נהנה מאמינות גבוהה יותר בעולם המדעי. עם זאת, קורה שהסבירות המדעית מתעמתת עם אמונות או עם דעות קדומות. במקרים כאלה, המחלוקת היא על הכללים עצמם, ולא תמיד אפשר ליישב אותה.

אבל אפשר לחפור חפירה אובייקטיבית, לא?

כדי שארכיאולוגים יוכלו להשוות תוצאות בין חפירה אחת לאחרת, התפתחו כללים של "עבודה מקצועית נאותה". על פי כללים אלה, יש צורת התקדמות מקובלת (מלמעלה למטה, או מן המאוחר לקדום), אמות מידה מקובלות לתיעוד (מדידות, צילום, רישום), אמות מידה מקובלות לשמירה ותיאור של ממצאים, וכן הלאה. תנאי לשמירה על רמה מקצועית נאותה היא פרסום מלא של כל השיטות שנקטו ושל מירב הממצאים, בין אם הם חדשים ומרהיבים, ובין אם הם יומיומיים ושכיחים.

אך עבודה מקצועית נאותה עדיין אינה "אובייקטיבית". אין דרך לנטרל את ההקשר האישי והחברתי של החופר או החופרת,

המשפיעים על האופן שבו הם אוספים את העדויות מן הקרקע. יתר על כן, סביב החפירה הארכיאולוגית מתרחשים הרבה דברים המחייבים מגע עם העולם שמחוץ לחפירה: בחירת מקום החפירה, היחס לבעלי עניין אחרים, היקף העבודה הנעשית, ויש כמובן גם הפרשנות שניתנת לחפירה ולמצאיה. דברים אלה כבר אינם בתחום "השיטה המקובלת", אלא מחייבים התייחסות ערכית, המשתנה ממקרה למקרה. כך יוצא שהכללים ה"אובייקטיביים" כפופים תמיד למציאות שאינה "אובייקטיבית".

אז אם הישראלים עכשיו בעלי הבית, שיעשו בירושלים ארכיאולוגיה שמתאימה להם. צריך על כל דבר להתנצל?

ארכיאולוגיה לאומית "הולמת" הייתה נפוצה באירופה במאה ה-19 ועד מחצית המאה ה-20, אך עם הזמן התברר שאין לה מקום בחברה דמוקרטית שבה מתקיים חופש מדעי ואקדמי. היום היא נהוגה בעיקר בארצות רודניות. למרבה הצער, אפשר תמיד למצוא ארכיאולוגים שיתאימו את עצמם לדרישות בעלי המאה והדעה - אבל איזה ערך יש לעבודתם?

ארכיאולוגיה מקצועית וחופשית מספרת סיפור מהימן על עברנו, על החברה שלנו ומוסדותיה, על הדרך שבה עולמנו נוצר והדרך שבה הוא ממשיך להתנהל. היא תורמת להכרתנו את עצמנו, ואת האחרים שהיו לפנינו או הנמצאים לצידנו. ידע ארכיאולוגי משחרר אותנו מבורות, מדעות קדומות ומאגדות על העבר. הוא יכול לעיתים לספר לנו על אנשים שההיסטוריה שכחה, על התמודדויות אנושיות עם סביבה משתנה, על התפתחות הטכנולוגיה והדמיון האנושי, על התפתחות הנימוסים והחיים המשותפים. הארכיאולוגיה חובקת עולמות, ועיסוקה רחב הרבה יותר מסכסוך מקומי כזה או אחר. גם הארכיאולוגיה של ירושלים, המקיפה 7000 שנות יישוב ורבות בני אדם שחיו ופעלו בה, יכולה לספר סיפור הרבה יותר מורכב, מגוון, מעניין ורלבנטי מאשר תמיכה בעמדה פוליטית עכשווית כזו או אחרת.

האם באמת ניתן להשוות את החפירות הישראליות למה שהוואקף מעולל בהר הבית?

למרבה הצער, יש סימטריה בין הפעילות של הממסד הדתי-יהודי לאורך הכותל המערבי, והממסד הדתי-מוסלמי על הר הבית. כפי שמשרד הדתות ורבני הכותל סילקו אלפי טונות של עפר ממנהרות הכותל ללא חפירה ארכיאולוגית, כך אנשי הווקף פינו אלפי טונות של אדמה מתוך החללים שמתחת למסגד אל-אקצה ללא פיקוח. אזלת היד של רשות העתיקות מול הממסדים הדתיים היא אחד מפירות הבאושים של הסכסוך ושל התגברות המימד הדתי בסכסוך לאורך השנים.

בכל זאת, אין להשוות את החפירות שנעשות על ידי ארכיאולוגים מקצועיים של רשות העתיקות ברחבת הכותל להפעלת כלים מכאניים כבדים בהר הבית, מה עוד שהפגיעה בהר הבית היא פגיעה בעבר היהודי והפגיעה ברחבת הכותל לא פוגעת במוסלמים...

על פי אמת-מידה כמותית, הפגיעה הנובעת מהעבודה ברחבת הכותל הרבה יותר חמורה: ברחבת הכותל הושמדה שכונה היסטורית שלמה, ובתוכה מסגד, ב-1967, ללא כל תיעוד, תוך גירוש התושבים (המוסלמים...) בעוד שבהר הבית לא הוסר אף מבנה. ברחבת הכותל חפרו והסירו מבנים שלמים מימי הביניים, אמנם בזהירות, בעוד שבהר הבית פינו רק שפכים. גם מעבר לרחבה, ברובע היהודי, נהרסו - באישור ארכיאולוגי, עשרות מבנים עתיקים, כדי לבנות במקומם בתים חדשים ומוסדות דת.

הבעיה, כמובן, אינה של כמות. ישראלים לא היו רוצים לשמוע על חפירות מסודרות של ארכיאולוגים פלסטינים בהר הבית, שבהם מסירים את כל השכבות עד לשכבה הכנענית שעל פני הסלע, גם אם כל אבן תתועד בחפירות כאלה. ואף המוסלמים האדוקים אינם מעוניינים ב"הוכחות מדעיות" על נוכחות יהודית. אכן, כאשר נקודת המוצא כל כך שונה, אין הרבה תועלת בהשוואות.

אם המוסלמים כל כך רוצים לשמור על תרבותם, אז שיהיו הם אחראים על כל השרידים המוסלמים ואנחנו על השרידים היהודים.

כמו בכל עיר היסטורית, התקופות והתרבויות השונות בירושלים אחוזות זו בזו, מעל פני האדמה ומתחתיה. אמנם, יש המנסים למכור דימוי של ירושלים אמיתית ויהודית, החבויה מתחת לעיר המוסלמית ושאפשר לחוותה במחילות "עיר דוד" וב"מנהרות הכותל". אך זוהי אשליה: החללים מתחת לעיר אינם בני תקופה אחת. יש קדומים יותר וקדומים פחות, ויש גם חללים שנוצרו בימינו מטלאי מבנים: בורות של בתים מתקופת השלטון העות'מאני, קשתות מהתקופה הממלוכית, וחציבות מימי שלטון הרומאים בעיר.

חלוקה קהילתית מתאימה, אולי, למבני דת (וגם בהם יש מרכיבים של שיתוף); הארכיאולוגיה צריכה, מצד אחד, הגנה באמצעות חוקים "עיוורי צבעים" (שאינם מבחינים בין תרבות אחת לאחרת) ומצד שני, הגנה הנובעת מכיבוד הדדי של מורשת בנויה, מתוך הבנה שיש שרידים ומבנים בעלי משמעות שונה לאנשים שונים, וכי הגיל אינו המרכיב היחיד הקובע את ערכם.

מדוע אתם טוענים שהארכיאולוגיה נמצאת בלב הקונפליקט?

הארכיאולוגיה היא מרכזית בסכסוך משום שהיא מייצגת התנגשות של שתי תפיסות נוגדות לגבי העבר ותפיסות אלה הן מרכזיות בתודעה ובזהות של כל צד. ללא האמונה בהמשכיות העם היהודי, לא הייתה תודעה ישראלית-ציונית. ללא אמונה בשייכות למקום ולנוף, לא הייתה תודעה פלסטינית. הארכיאולוגיה נוגעת ישירות בתפיסות הזהות של שני הצדדים.

התנועה הלאומית היהודית - הציונות - היא תנועה מודרנית ומיישבת. גם הארכיאולוגיה כמדע נולדה בתקופה המודרנית וכתוצאה של עניין גובר מצד המערב בארצות המזרח. המודרניות קבעה כי העבר נפרד מן ההווה, כך שבזמן שההווה מוקדש לבנייה, תיעוש וקידמה, העבר ראוי למחקר, להגנה מן הפיתוח, ולמסגור בתוך מקומות

מוגנים ומוזיאונים. במזרח, לעומת זאת, אנשים חיו בתוך הנוף שהיה תוצר של אלפי שנות התיישבות אנושית. חברה מסורתית לא ראתה את העבר כדבר נפרד אלא כחלק מן הנוף ומן הקהילה. את שרידי העבר אפשר לעיתים להמשיך ולנצל, ולעיתים יש לשמור עליהם ולכבדם בשל התקשרות של סיפורים, מסורות חזקות או אמונות חיוביות ושליליות במקום העתיק.

כאשר הקולוניזציה המערבית והציונות נכנסו לארץ, כניסתם נחוותה, בין השאר, דרך הדרישה של הממשל הבריטי החדש להפריד בין ההווה לעבר, לבטל את השימוש בעבר כמשאב מקומי, ואף לקחת ממצאים ומבנים מן העבר ולהעביר אותם למוזיאונים כאן ומעבר לים. וכאילו שאין בכך די, התחילה הציונות לקבוע שהקרקע עצמה, הבתים עצמם, מהווים הוכחה לזכות על הארץ הגוברת על זו של המקומיים. הארכיאולוגיה נחוותה כמכשיר שנועד להפריד בין יושבי הארץ הערבים לבין אדמתם ומורשתם הבנויה. הקביעה הישראלית הנחרצת, המושמעת השכם והערב בידי נשיאים וראשי ממשלות, ראשי עיר, מורים ומדריכים, כי הארכיאולוגיה "מוכיחה" את זכות העם היהודי בארצו, מציבה את הארכיאולוגיה עצמה כאחד האשמים העיקריים בניסיון להפריד בין הפלסטינים לבין מולדתם. כדי שנוכל להידבר עם הפלסטינים על חיים משותפים ועל כבוד הדדי, הארכיאולוגיה הישראלית עצמה חייבת לעבור שינוי יסודי ומהותי. היא חייבת להפסיק להשתתף במאבק הזהויות, ולהפוך לארכיאולוגיה אנושית יותר ושוויונית יותר. היא חייבת להרחיב את מושגיה ולראות עצמה לא ככלי עזר להיסטוריה מסוימת, או מכשיר להחייאת עבר מסוים, אלא כאמנות הסיפור של הקיום האנושי באמצעות תרבותו החומרית בכל זמן ובכל מצב.

אם כן, מה המוצא? איזו ארכיאולוגיה אפשר לעשות בירושלים?

המוצא הוא, להוציא את היחס לעבר מתחום האמונה והמיתוס הלאומי, ולהפוך את העבר הארכיאולוגי לסיפור אנושי הפתוח לכל. לשמר שרידים משמעותיים של כל פרק בעברה של העיר, ולאפשר לכל תושבי העיר ולכל המבקרים בה למצוא את מרכיבי הזיכרון המשמעותיים להם. ארכיאולוגים יספרו על תושבי ירושלים בכל הדורות: על בתיהם ורחובותיהם, על מה שאיחד ביניהם או הפריד ביניהם, על השפות שבהם דיברו, על חייהם הכלכליים, על בעלי החיים שלהם, על חפצי הנוי והאומנות, על עוני ועל עושר, על שמותיהם, מאכליהם ואפילו על כלי הנגינה שלהם. הם יספרו על ראשיתה של ירושלים, אלפי שנים לפני שנוסדו הדתות הגדולות, על תולדות מפעלי המים שלה, מאז ימי הכנענים, על תושבי יהודה, שהתעניינו הרבה יותר בפירון נשותיהם מאשר ביחסי הכוהנים והמלכים (לא אלה ולא אלה השאירו בידינו כל שריד חומרי), על יצרני ארונות העופרת בתקופה הרומית, שעיטרו את ארונותיהם בחבלים כדי שהמתים יישארו במקומם, ועל האמנים שמילאו את ירושלים המוסלמית בשכיות חמדה. והם יספרו על מתי ירושלים ועל קבריהם המקיפים את העיר מכל עבר, והמכילים רבבות סיפורים אישיים על אנשים שחיו כאן או שרק הגיעו לכאן לאחר מותם, מכל קצוות עולם. הארכיאולוגיה הזו גם לא תיעצר בעבר הרחוק: ארכיאולוגים, כחוקרי תרבות חומרית, יתעדו גם את ירושלים העכשווית, ויגלו אמיתות החבויות במציאות הבנאלית ביותר שלה.

כל אחד - יהודי, מוסלמי או נוצרי; מאמין או כופר; בעל תודעה לאומית או קוסמופוליט - יוכל לעיין בסיפור הזה, למצוא בו מה שמדבר אליו ואל קהילתו, להזדעזע, לכעוס או להתרגש. אבל אף אחד לא יוכל לטעון ש"הארכיאולוגיה הוכיחה" דבר מה, כי היא מגוונת כמו החיים עצמם.

שאלות נוספות

מעוניינים לדעת עוד? רוצים לקיים דיון קבוצתי תוך התמקדות בשאלות אלו ואחרות? מעוניינים לעסוק בנושא תוך כדי סיור? עמק שווה מקיים סדנאות וסיורים העוסקים בשאלות על ארכיאולוגיה, זהות ופוליטיקה בירושלים.

לפרטים ויצירת קשר:

info@alt-arch.org | www.alt-arch.org | 054-5667299

עמק שווה

עמק שווה הוא ארגון של ארכיאולוגים ופעילים קהילתיים, העוסק במקומה של הארכיאולוגיה בחברה הישראלית ובסכסוך הישראלי-פלסטיני. אנו רואים בארכיאולוגיה אמצעי לגישור וקירוב בין עמים ותרבויות בכלל, וכגורם בעל השפעה על הדינמיקה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט. נקודת המוצא שלנו היא כי הממצא הארכיאולוגי אינו צריך ואינו יכול לשמש אמצעי להוכחת בעלות של עם או של בני דת כלשהי על מקום. אנו מאמינים כי הממצא הארכיאולוגי מספר סיפור מורכב ועצמאי מתכתיבים של מסורות ואמונות, וכי הקשבה לסיפור הזה והנחלתו לציבור הרחב יש בכוחן להעשיר את התרבות ולקדם ערכים של סובלנות ופלורליזם.

---

emek shaveh
עמק שווה عمق شبيه
